

ARTIKLID

Academia sociologicae 25

ANDU RÄMMER, VERONIKA KALMUS,
HENN KÄÄRIK¹

Sissejuhatus

Aastat 1989 võib lugeda mitmes mõttes pöördeliseks. Mihhail Gorbatsšovi poolt neli aastat varem alustatud perestroikapoliitika tulemusel oldi mitmetest ühiskonnaelu juhtinud dogmadest loobutud, otsiti ühiskonna moderniseerimise ja poliitilise kursi liberaliseerimise uusi võimalusi. 1989. aasta tähistab kogu Ida-Euroopat haaranud suurte poliitiliste muutuste aega.² Ühiskonna transformatsioon puudutas ka Tartu Ülikooli. Kuigi sotsioloogilisi uuringuid alustati Tartus juba 1960. aastate keskel ja vajadus ühiskonnaanalüüsi teha oskavate inimeste järele kasvas, ei loetud sotsioloogiahariduse and-

¹ Autorid tänavad Hans Dsissi, Peeter Kenkmanni, Ragne Kõutsi ja Rein Murakat väärtuslike nõuannete, teabe ja abi eest artikli kirjutamisel.

² Jacques Rupnik (toim), *1989 as a political world event: democracy, Europe and the new international system in the age of globalization* (London; New York: Routledge, 2014).

mist tollal veel vajalikuks ega võimalikuks. Aastaks 1989 oli olukord muutunud sedavõrd, et õnnestus võtta vastu esimene lend sotsioloogiaüliõpilasi. Õppejõudude kaader kujunes peamiselt varasema sotsioloogilise uurimistöö kogemusega teadlastest.

Seda artiklit kirjutama ajendas meid kaks olulist aastapäeva. 2014. aasta sügisel möödus 25 aastat sotsioloogia eriala avamisest Tartu Ülikoolis. 23. detsembril 2015 oleks sotsioloogiaõppe käivitaja ja esimene sotsioloogiaprofessor Paul Kenkmann (1945–2001) saanud 70-aastaseks. Meie eesmärk on anda ülevaade sotsioloogiahariduse kujunemisest Tartus. Alustame esimestest sotsiaalteadustesse jälje jätnud Tartu Ülikooli teadlastest, seejärel vaatleme sotsioloogia õppimise võimalusi nõukogude ajal, keskendudes Paul Kenkmanni akadeemilisele teekonnale ajalootudengist sotsioloogiaprofessoriks. Lõpuks käsitleme viimasel veerandsajandil sotsioloogia õpetamise aset leidnud muutusi, peatudes pikemalt kahe esimese lennu, 1990. aastate keskpaiga ja 2014/15. õppeaasta õppekaval.

Sotsioloogia õpetamise algus Tartus

Kui heita pilk Eesti sotsiaalteaduste ajalukku, siis võib sealt leida üht-teist huvitavat. Sotsiaalteadustega on olnud seotud mitmed juba 19. sajandil Eestis tegutsenud tuntud akadeemilised isikud. Tartu ülikooli teoloogiaprofessor aastail 1856–1890 Alexander von Oettingen (1827–1905) avaldas 1868. aastal laialdast tähelepanu pälvinud monograafia „Moraalistatistika“,³ mis sai üheks oluliseks allikaks tööle, mida peetakse klassikalise sotsioloogilise uurimuse muster näidiseks: Émile Durkheimi „Enesetapp“.⁴ Kõige kaalukam teadusemees, kelle nimi sotsioloogiat ja ülikooli seob, on kahtlemata Wilhelm Ostwald (1853–1932). Tuntud kui füüsikalise keemia rajaja ja Nobeli auhinna laureaat keemias 1909, õppis ja õpetas ta 1872–1882 Tartus. Samal 1909. aastal avaldas ta Leipzигis raamatu „Kultuuriteaduse energeetilised alused“.⁵ Oma teose eesmärki nägi ta *sot-*

³ Alexander von Oettingen. *Die Moralstatistik und ihre Bedeutung für eine Sozialethik* (Erlangen: Andreas Deichert, 1868).

⁴ Émile Durkheim, *Le Suicide* (Paris: Félix Alcan, 1897).

⁵ Wilhelm Ostwald, *Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft* (Leipzig: Werner Klinkhardt, 1909).

sioloogia aluste rajamises energeetilisest vaatevinklist („eine Grundlegung der Soziologie vom Gesichtspunkt der Energetik aus“).⁶ Muu hulgas ennustas Ostwald energia kokkuhoiu printsiibist lähtuvalt seda, et inglise keel ei sobi maailmakeeleks: heli- ja kirjapildi erinevus on selleks liiga suur.⁷

1920. aastal avaldas Hans Kruus (1891–1976) sotsioloogilis-demograafilise uurimuse „Linn ja küla Eestis.“⁸ See oli esimene tõsisem sotsioloogiline käsitlus eesti keeles üldse. 1930. aastatel kirjutas Alfred Koort (1901–1956), Tartu Riikliku Ülikooli hilisem rektor aastail 1944–1951, mitu asjatundlikku artiklit Max Weberist.⁹ Tuntud religiooniteadlane Eduard Tennmann (1878–1936) avaldas 1938. aastal mahuka monograafia „Usk ja majandus“,¹⁰ milles andis täiesti korraliku sissejuhatuse Weberi religioonisotsioloogiasse.

Omaette küsimus on, kas kahe maailmasõja vahel enne 1940. aastat õpetati Tartu Ülikoolis sotsioloogiat eraldi aienena? Või laiemalt, kas Eestis üldse on sotsioloogiat kui sotsioloogiat õpetatud enne 1989. aastat? Küsimus on üsna oluline ja väärib mõnevõrra lähemat vaatlust.

Selgub, et sotsioloogia õpetamise küsimus Tartu Ülikoolis on päevakorral olnud hoopis varem, kui seni üldiselt arvatud. Juba Tartu Ülikooli seaduse teisel lugemisel Riigikogus 1925. a mais tegi sotsiaaldemokraat, vandeadvokaat ja hilisem Eesti Maapanga direktor Johan Jans (1880–1941) ettepaneku avada ülikoolis sotsioloogia õppetool. Sobiliku kaadri puudumise tõttu ei saanud see mõte tookord küll teoks: „Ülikooli kuraator P. Põld selgitas raskusi, mis ühe wõi teise õppetooli sisseseadmisel on. Nii puuduvad wastawad jõud Eestimaa majandusajaloo ja sotsioloogia jaoks täiesti, ja kui sellekohased õppetoolid tahtakse asutada, siis wõiksid nad aastate kaupa tühjad seista.“¹¹

Uuesti kerkis sotsioloogia ja sotsioloogia õpetamise temaatika üles 1930. aastate teisel poolel. 27. mail 1936 esitas magister Ilmar Tõ-

⁶ Samas, 3.

⁷ Samas, 131.

⁸ Hans Kruus, *Linn ja küla Eestis* (Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1920).

⁹ Alfred Koort, „Max Weberi sotsioloogia küsimuseseadest“, *Ajalooline Ajakiri*, 1934, nr 1; „Beiträge zur Logik des Typusbegriffs“, *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis, Humaniora*, XXXVIII, XXXIX, 1936, 1938.

¹⁰ Eduard Tennmann, *Usk ja majandus* (Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1938).

¹¹ Waba Maa, 14. mai 1925.

nisson (1911–1939) Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnale avalduse, milles taotles „teaduslikku stipendiumi“ edasiõppimiseks filosoofia ja psühholoogia alal. Seejuures märkis ta oma lähemateks huvivaldkondadeks sotsiaalpsühholoogia ja sotsioloogia. Sotsioloogias soovis Tõnisson süvitsi minna ennekõike metodoloogiasse, „ligemalt tutvudes eriti vast. prantsuse koolidega ja ameerika vooludega“.¹² 15. märtsil 1937 esitas Tõnisson tööaruande, millest nähtub muu hulgas, et stipendiaat oli jõudnud läbi mõelda mitmete oluliste sotsioloogide, nagu Auguste Comte'i, Herbert Spenceri, Charles H. Cooley, Pitirim A. Sorokini, Othmar Spanni tähtsaid tekste. Ühtaegu pöördus Tõnisson filosoofiateaduskonna poole palvega komandeerida ta erialase enesetäiendamise tarvis Londoni ülikooli School of Economics and Political Science'i juurde.¹³ Järgmises tööaruandes 1937. aasta sügissemestri kohta, nüüd juba Londonist, kirjutab Tõnisson, et on pidanud professor Morris Ginsbergi seminaris ettekande „Sotsioloogiliste mõistete kujundamise teooriast, eriti tüüpide-probleemist Max Weberist uudse logistikani“. Edasi on ta kaasa töötanud professor Karl Mannheimi seminaris „plaani-ühiskonna“ kohta ja kolmandaks, võtnud osa professor Bronisław Malinowski „sotsiaal-antropoloogia uudsete meetodite“ seminarist, mis teda „sügavasti mõjutas, temale selgitades funktsionaalse meetodi paremusi sotsioloogilises uurimistöös“. Aruande on 14. jaanuaril 1938 „hääks kiitnud“ professorid Konstantin Ramul ja Alfred Koort.¹⁴ 10. jaanuaril 1939 andis Tõnisson teada, et tema doktoriväitekiri „Theories of Historical Causation“ (professor Ginsbergi juhendamisel) hakkab valmis saama. Töö pearõhk on asetatud „sotsiaalse dünaamika probleemile, eriti seoses nn. dialektilise seaduspärasusega“. Doktorant märgib, et on „põhjalikult läbi töötanud Hegeli ja Engels-Marxi mõttekäigud ajalookäigu dialektilise iseloomu kohta ja püüdnud näidata „kolmesammuseaduse tõeist iseloomu kahetaktilise pulsatsioonina (nagu selleks lähtekohti pakkusid Pareto, Simmel, Sorokin, Mannheim jt), mida psühholoogiliselt saab seletada“¹⁵.

Sama aasta aprillis otsustas Tõnisson otsida rakendust Tartu Ülikoolis. 30. aprillil filosoofiateaduskonnale saadetud kirjas rõhutas

¹² EAA, 2100-2-1271, l. 10.

¹³ EAA, 2100-2-1271, l. 17–20.

¹⁴ EAA, 2100-2-1271, l. 35.

¹⁵ EAA, 2100-2-1271, l. 48–49.

Tõnisson, et on lõpetanud London School of Economics and Political Science'is sotsioloogia doktorikursuse ning palus talle määrata õppeülesandeid sotsioloogia ja sotsiaalpsühholoogia valdkonnas. „Julgen esineda algatusega, et sotsioloogia üldkursuseks määrataks 2 t. n. kahe semestri jooksul, ning et kumbagil semestril toimuks seminar mõne ühiskondliku eriküsimuse kohta. Nimelt oleks kasutu sotsioloogia alal esitada ainult-teoreetilist kursust, kui see ei ole seotud praktiliste harjutustega, mis näitaksid meetodi tegelikku rakendamist mõne piiritletud küsimuse käsitlemisel. Teemi valikul tuleb silmas pidada, et selle metoodiline probleem kuuluks loengutesarja esipoolde, ning et see küsimus laseks ennast käsitada Tartu olustiku põhjal. Sügissemestril oleks seminarile metoodiliselt sobivaim teem „Rühmateadvus“ (s.o sotsiaalsete gruppide moodustumise psühholoogiline külg). Edaspidi võiksid tulla küsimusse „Perekond“, „Sotsiaalsed klassid“, „Vaba aeg“ jne.“¹⁶ Huvitav ja oluline on siinjuures Tõnissoni märkus, et Haridusministeeriumil on „sotsioloogia“ ette nähtud mitmesuguste erikoolide õppekavades, ent puuduvad spetsiaalsete teadmistega õppejõud ja isegi õppekavad: „Üksi selle pärast oleks põhjendatud sotsioloogia väljaarendamine Tartu Ülikooli juures.“¹⁷ Kuldsed sõnad. 6. mail teatas aga dekaan Julius Mark, et „teaduskonnakogu on juba teostanud õppeülesannete määramised 1939. a II semestriks“.¹⁸ Äraütlemise põhjused võisid olla ka puhtpoliitilised, Tõnissonide konflikt Pätsiga oli üldteada tõsiasi.

Sama ajal ajas Tõnisson asju ka ülikooli majandusteaduskonnaga. 29. aprilli kirjast loeme: „Käesolevaga julgen kandideerida õppeülesandele eeloleval sügissemestril **reklaaminduse** alal (2 t. n.), kuna mul sel alal on teoreetilisi ja praktilisi teadmisi. /.../ Peale reklaaminduse oleksin valmis lugema, kui teaduskonnal vast. õppeülesandeid on välja anda, ka sotsiaal- ja majanduspsühholoogia ning -sotsioloogia kursusi, mis alal ma samuti olen Londoni Ülikooli juures teaduslikult ettevalmistatud, kuna olen siin sooritanud majandusteaduse doktori kursuse sotsioloogia alal.“¹⁹ Nagu kirjast nähtub, oli Tõnisson vajaduse korral valmis lugema ka majandussotsioloogia

¹⁶ EAA, 2100-1b-1010a, l. 22.

¹⁷ Samas.

¹⁸ Samas.

¹⁹ EAA, 2100-2-1271, l. 57.

kursust. Ilmselt oli vastus eitav, sest 20. mail saatis ta Tartu Ülikooli majandusteaduskonna dekaanile uue avalduse, milles teatas, et tal on „au kandideerida Teaduskonnakogu poolt eelolevaks sügissemestriks välja kuulutatud õppeülesandele „Valitud küsimusi Briti majandusest“, 3 t. n.“²⁰ Sotsioloogiast enam ei räägitud, tegemist oli puhtalt majanduskursusega. Pole teada, kas Tõnisson mainitud kursust luges. Kui, siis jõudis ta seda teha äärmiselt põgusalt, 10. oktoobrini 1939, oma traagilise surmapäevani. Ühtlasi oleme saanud vastuse küsimusele, kas Tartu Ülikoolis on enne 1989. aastat sotsioloogiat eraldi aინena õpetatud.²¹

Sotsioloogia õppimine ja õpetamine Eesti NSVs

Nõukogudeaegsetest sotsioloogia õppimise võimalustest ei saa rääkida, peatumata sotsioloogiliste uuringute arengul. Sotsioloogia õppimise võimalusi tuleb mõista nõukogude olude kontekstis. Kuigi juba sõdadevahelisel ajal Eestis läbiviidud noorsoouuringute²² tulemusi kasutati pedagoogilises tegevuses, peeti pärast nõukogude võimu kehtestamist ka Eestis sotsioloogiat kodanlikuks väärteduseks. Stalini surma järel hakkas võimude suhtumine siiski muutuma.²³ Järk-järgult hakati lubama empiiriliste andmete kogumist. Empiiriliste sotsioloogiauuringu algus sai võimalikuks Hruštšovi sula järel kuldseteks kuuekümnendateks kutsutud ajastul. Tollases Leningradi ülikoolis asutatud sotsioloogialaborist innustatuna²⁴ ning

²⁰ Kõnesolev kiri on avaldatud raamatu „Emajõe ääres“ (autor Ilmar Tõnisson, koostanud Hando Runnel, Tartu, Ilmamaa, 1997) kaaneümbrisel. Ehkki raamatus puuduvad igasugused andmed kirja päritolu kohta, on suure tõenäosusega tegemist siiski autentse dokumendiga.

²¹ Sotsioloogiaga seotud teemadel Tõnisson loenguid küll pidas, ent mitte Tartu Ülikoolis, vaid Tartu *Rahvapäevik*is: ühiskonna tekkest ning ühiskondliku korra ja kultuuri vahekorra (Postimees, 29. september 1936), looduse mõjust inimesele (Postimees, 14. märts 1937), ühiskondlikust korra kui sellisest (Postimees, 21. märts 1937) jne. Siit võiski ehk alguse saada legend, et juba 1930. aastate lõpul õpetati Tartu Ülikoolis sotsioloogiat.

²² August Kuks, *Eesti koolinoorsoo ideaalid: 1922. a. ankeedi andmeid* (Tallinn: Tallinna Keskvangimaja, 1934).

²³ Igor Kon, Vladimir Jadov, „Soviet and Post-Soviet Sociology“, Edgar F. Borgatta, Rhonda J. V. Montgomery (toim), *Encyclopedia of Sociology*, 5 (New York: Macmillan Reference, 2000), 2980.

²⁴ Ülo Vooglaid, „Sotsioloogialabor (1966–1975)“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XXX. *Tartu Ülikool 1970–1988* (Tartu: TÜ Kirjastus, 1998), 79.

eestikeelse ajakirjandusõppe looja Juhan Peegli julgustusel ja toel²⁵ viidi 1965.–1966. aastal läbi ajalehe Edasi lugejate küsitlus. 1966. aastal pandi algus ka noorsoo- ja haridusuuringutele.²⁶ Eesti uurijad on jätnud sügava jälje sotsioloogia kujunemisele mitte ainult Eestis, vaid terves tollases Nõukogude Liidus.²⁷ Peeter Vihalemma²⁸ sõnul võib lugeda ajavahemikku 1965–1972 tärkava nõukogude sotsioloogia kuldajastuks, millele tegid lõpu võimudepoolsed repressioonid ja ideoloogiline puhastustöö. Näiteks peeti arvamuste uurimist ohtlikuks, alles aastal 1984 lubati need vaatluse alla võtta.²⁹

Hruštšovi sula järgsest olude liberaliseerumisest hoolimata pidid uurijad pidevalt tegelema mitte ainult enda tööga, vaid seisma ka sotsioloogia eluõiguse eest laiemalt. Domineeriva ideoloogiaga vastuolu minekust hoidumiseks pidid uurijad lähtuma eeldusest, et ainus „teaduslik“ sotsiaalteooria on marksistlik ajalooline materialism, mida peaks täiendama „konkreetsete sotsioloogiliste uuringutega“.³⁰ Sotsioloogiakabineti nime all alustanud Tartu Riikliku Ülikooli sotsioloogialabor tegeles 1966–1975 rakendusliku iseloomuga lepinguliste töödega, peamised tegevussuunad olid massikommunikatsiooni, töökeskkonna ja elulaadi uurimine. Laborit juhatanud Ülo Vooglaid³¹ märgib, et kuna sotsioloogiat ametlikult teadusena ei tunnistanud, siis edendas ta oma teadlaskarjääri ülikooli loogika ja psühholoogia kateedris aspirandina.

²⁵ Peeter Vihalemm, „Juhendaja“, Maarja Lõhmus, Sulev Uus, Peeter Vihalemm (toim), *Alguses oli Juhan. Meenuuslood õpetaja Juhan Peeglist* (Tartu: Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts, Postimees, 2012), 49.

²⁶ Mikk Titma, „Sociology – Estonia“, Max Kaase, Vera Sparschuh, Agnieszka Wenninger (toim), *Three social science disciplines in Central and Eastern Europe: handbook on economics, political science and sociology (1989–2001)* (Berlin: GE-SIS/Social Science Information Centre (IZ), Collegium Budapest, 2002), 425.

²⁷ Igor Kon, Vladimir Jadov, „Soviet and Post-Soviet Sociology“, Edgar F. Borgatta, Rhonda J. V. Montgomery (toim), *Encyclopedia of Sociology*, 5 (New York: Macmillan Reference, 2000), 2982.

²⁸ Peeter Vihalemm, „Empiiriliste meediauuringute areng Eestis 1965–2004“, Peeter Vihalemm (toim), *Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004), 49.

²⁹ Juhan Kivirähk, „The ‘Twilight of Socialism’ in Mass Consciousness“, *EMOR-Reports* (Quarterly of Estonian Market and Opinion Research Centre Ltd, 1992).

³⁰ Igor Kon, Vladimir Jadov, „Soviet and Post-Soviet Sociology“, Edgar F. Borgatta, Rhonda J. V. Montgomery (toim), *Encyclopedia of Sociology*, 5 (New York: Macmillan Reference, 2000), 2980.

³¹ Ülo Vooglaid, „Sotsioloogialabor (1966–1975)“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XXX. Tartu Ülikool 1970–1988 (Tartu: TÜ Kirjastus, 1998), 80.

1969. aastal alustas Mikk Titma juhtimisel ülikoolis tegevust teinegi sotsioloogiaga tegelev asutus, tollase rektori Arnold Koobiga (1922–1988) tihedalt seotud kommunistliku kasvatus uurimise labor, mis hiljem nimetati ümber haridussotsioloogia laboriks.³² 1966. aastal läbiviidud Eesti keskkooliõpetajate uuring järgis Morris Rosenbergi USA noorsoouuringust saadud ideid³³ ja oli aluseks esimesele longituuduuringule, kus samade inimeste elusündmusi jälgiti nende edasisel eluteel. 1982. aastal alanud järgmine keskhariduse omandajate eluteeuuring haaras juba 21 Nõukogude Liidu piirkonda³⁴ ja jätkus rahvusvahelise postsotsialistlike riikide võrdlusuuringuna.

Tollastest noorsoouuringutest väärivad esiletõstmist noorte väärtusuuringud³⁵ ja nendega lähedalt seotud haridusuuringud, nende kõrval on leidnud õppetöös rakendamist Ene-Margit Tiidu loodud pereuuringute uurimisrühma 1970. aastate tööd.³⁶ Eesti sotsioloogide professionaalne autoriteet ei tulenenud mitte toleaeagsete ideoloogiliste suuniste järgimisest ega eiramisest, vaid empiiriliste uuringute kavandamise ja läbiviimise professionaalsusest, tööde teostamise korrektsusest ning uute probleemide püstitusest. Nõukogude perioodil läbiviidud uuringute tulemused olid valdavalt usaldusväärsed ja arvestatavad ning on tollase olukorra iseloomustamiseks ka tänapäeval kasutatavad.³⁷

Ülo Vooglaiu algatatud Kääriku seminaridel osalesid tollased juhtivad nõukogude sotsioloogid Leningradist ja Moskvast (lisaks Voog-

³² Marju Lauristin. *Punane ja sinine* (Tallinn: Eesti Ajalehed, 2010), 92.

³³ Mikk Titma, „Sociology – Estonia“, Max Kaase, Vera Sparschuh, Agnieszka Wenninger (toim), *Three social science disciplines in Central and Eastern Europe: handbook on economics, political science and sociology (1989–2001)* (Berlin: GE-SIS/Social Science Information Centre (IZ), Collegium Budapest, 2002), 425.

³⁴ Jelena Helemäe, Rein Muralas, Ellu Saar, Mikk Titma, Ilze Trapenziere, *Paths of a generation. A profile of age cohort in late twenties in successor states of USSR (Second follow-up of „The Path of a Generation“ project)* (Minsk: Institute of Sociology of the Belarussian Academy of Sciences, 1995), 10.

³⁵ Helena Helve, Carmen Leccardi, Siyka Kovacheva, „Youth research in Europe“, Helena Helve, Gunilla Holm (toim), *Contemporary youth research: local expressions and global connections* (Aldershot; Burlington: Ashgate, 2005), 24; Jüri Saarnit, „Väärtusteadvus ja selle muutused“, *Eesti noorsoopoliitika ülevaade* (Tallinn: EV Haridusministeerium, 2000), 217–225.

³⁶ Mikk Titma, „Sociology – Estonia“, Max Kaase, Vera Sparschuh, Agnieszka Wenninger (toim), *Three social science disciplines in Central and Eastern Europe: handbook on economics, political science and sociology (1989–2001)* (Berlin: GE-SIS/Social Science Information Centre (IZ), Collegium Budapest, 2002), 431.

³⁷ Ivar Aimre, *Sotsioloogia* (Tallinn: Sisekaitseakadeemia, 2013), 57.

laiu juhendajale Vladimir Jadovile³⁸ ka Boris Firsov, Juri Levada, Igor Kon, Andrei Zdravomõslov jt). TRÜ rotaprindi poolt 1967–1969 väljaantud kogumikes „Kääriku I–III“ avaldatud ettekanded ja arutelud suurendasid ühiskondlikke teemasid lahkavate konverentside populaarsust veelgi. Lisaks teadlastele osalesid neil ka ärksamad tudengid. 1968. aastal väljaantud, Jadovi sotsioloogialoengute põhjal koostatud metodoloogia õpiku³⁹ toimetajad olid Ülo Vooglaiu kõrval ka Paul Kenkmann, Olev Luhaveer ja Viktor Perelögin.

1970. aasta kevadsemestril luges Ülo Vooglaid tollasele ajaloo teisele kursusele psühholoogiat. Sisuliselt oli tegemist interdistsiplinaarse kursusega, kus sotsioloogiline ja sotsiaalpsühholoogiline problemaatika oli ühendatud aktuaalsete poliitiliste sündmuste analüüsiga. Vooglaid oli veendunud, et mõtteviisi kujundamine on sotsiaalse süsteemi põhiülesanne. Seejuures käis jutt kriitilisest mõtteviisist ja mitte sotsialistlikult kriitilisest, vaid sotsialismikriitilisest.⁴⁰

Nõukogudeajal tuli kõrgema hariduse omandamiseks läbida kõigil erialadel neli kohustuslikku marksismi-leninismi kursust, need olid filosoofia (dialektiline ja ajalooline materialism), (kapitalistlik ja sotsialistlik) poliitiline ökonomia, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ajalugu ja teaduslik kommunism. Kuigi nendes ainetes käsitleti ka selliseid teemasid nagu rahvusküsimus, kommunistliku ja kapitalistliku ühiskonna vahelised seosed,⁴¹ jäi ühiskonnast antav pilt ühekülgses. Siiski oli laiendatud individuaalplaani järgi võimalik huvilistel üliõpilastel teatud aineid süvendatult õppida. Üks selliseid üliõpilasi oli Paul Kenkmann.

³⁸ Marju Lauristin, *Punane ja sinine* (Tallinn: Eesti Ajalehed, 2010), 94.

³⁹ Владимир Ядов, *Методология и процедуры социологических исследований* (Тарту: Тартуский государственный университет, кабинет социологии, 1968).

⁴⁰ Henn Käärik, *Loengukonspektid 1969–1970* (Tartu, 1970, käsikiri). Meediauuri-jana oli Vooglaiu tudengitele ikka varuks asjakohaseid huvitavaid fakte. Ühes loengus tõi ta humoorika näite TASSi (Nõukogude Liidu telegraafiagentuur) „operatiivsusest“: seitse minutit (kiiremini polnud võimalik) pärast järjekordse raketi üleslennutamist edastas TASS teate kosmoselaeva edukast stardist. 39 sekundit pärast TASSi teadet võttis TASS vastu Reutersi teate TASSi teatest (samas).

⁴¹ Raivo Vetik, „Political Science – Estonia“, Max Kaase, Vera Sparschuh, Agnieszka Wenninger (toim), *Three social science disciplines in Central and Eastern Europe: handbook on economics, political science and sociology (1989–2001)* (Berlin: GESIS/Social Science Information Centre (IZ), Collegium Budapest, 2002), 247.

Paul Kenkmann: ajalootudengist esimeseks sotsioloogiaprofessoriks

Järva-Jaani keskkooli kuldmedaliga lõpetanud Paul Kenkmann alustas 1964. aasta septembris õpinguid Tartu Riikliku Ülikooli (TRÜ) ajaloo osakonnas. Juba esimesest kursusest alates osales ta Vooglaiu ümber kogunenud⁴² Üliõpilaste Teadusliku Ühingu (ÜTÜ) sotsioloogiaringi tegevuses.⁴³ Neljandal kursusel asus ta individuaalplaani alusel sotsioloogiaaineid õppima. Lisaks ajaloolase eriala kohustuslikele ainetele⁴⁴ läbis ta ka sotsioloogia ajaloo, kaasaegse kodanliku sotsioloogia, sotsiaalse psühholoogia, sotsioloogilise uurimise meetodika ja tehnika, tõenäosusteooria, statistika, küberneetika, kõrgema matemaatika ja isiksuse sotsioloogia⁴⁵ ainekursuse ning õppis süvendatult filosoofia ajalugu⁴⁶ (vt ka illustratsioon 1). Õpingute ajal osales ta aktiivselt nii ülikoolisestel, vabariiklikel kui ka üleliidulistel üliõpilaste ühiskonnateaduslike teadustööde konkurssidel, kus sai hulga auhinnalisi kohti. Tema kursusetööde materjalide põhjal avaldati kaks artiklit.⁴⁷

Paul Kenkmann osales juba üliõpilasena aktiivselt sotsioloogia kujunemises, lüües kaasa ürituste korraldamises ja sotsioloogia pro-

196 S/63 Oppasaste, X semester VIIES KURSUS - Kenkmann Paul 59
sotsiaalse teaduste ja eesmärgid

TEOREETILINE KURSUS						PRAKTILISED TÖÖD						
Jrk. nr.	Oppasaste nimetus	Tundide arv	Professori või dotsendi perekonnanimi	Eksamihinne	Eksamipäev	Jrk. nr.	Oppasaste nimetus	Tundide arv	Oppasaste perekonnanimi	Arvestuse hinne	Arvestuse päev	Oppasaste allkiri
1	Hispaania keel		Tammela	väga hea	27.04	1	Sotsioloogia		Tammela	väga hea	27.04	Riigimajandus
2	Hispaania keel			väga hea	27.04	2	Marxide teooria		Kangro	arvestatav	27.04	Õigusteadus
3	Hispaania keel			heal	27.04	3	Stiika		Stiika	arvestatav	27.04	Õigusteadus
4						4	Ees kursused		Kenkmann	arvestatav	27.04	Õigusteadus
5						5	Sotsioloogia ajaloo		Kenkmann	arvestatav	27.04	Õigusteadus
6						6						
7						7						
8						8						
9						9						
10						10						

Õhupõlase / Kenkmann Pauli teadustööde teadustööde konkursile / Teaduskonnanimele Kenkmann Paul

Illustratsioon 1. Lehekülj Paul Kenkmanni matriklist (TÜ arhiiv, 4-K, S178, 59).

⁴² Marju Lauristin, *Punane ja sinine* (Tallinn: Eesti Ajalehed, 2010), 87.

⁴³ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 4.

⁴⁴ TÜ arhiiv, 4-K, S178, 96.

⁴⁵ TÜ arhiiv, 4-K, S178, 59.

⁴⁶ TÜ arhiiv, 4-K, S178, 57, 58.

⁴⁷ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 2.

pageerimises. TRÜ tollase rektori Feodor Klementi käskkirjaga⁴⁸ avaldati Ülo Vooglaiu avalduse⁴⁹ põhjal tollasele kolmanda kursuse üliõpilasele Paul Kenkmannile ja teise kursuse tudengile Jaak Alilikule 1966. aasta oktoobris kiitust massikommunikatsiooni alase seminari eduka korraldamise eest Käärikul. Sama aasta juulis kirjutatud iseloomustuses märgitakse, et Paul Kenkmann on ühingu Teadus rahvusvaheliste suhete lektor ja töötab ÜTÜ sotsioloogiarinigi esimehena.⁵⁰

Aprillis 1967 premeeris rektor ühiskonnateaduste teadustööde konkursil Paul Kenkmanni 25 rublaga töö „Valikmeetodi kasutamisest sotsioloogias“ eest.⁵¹

Mais 1967 premeeriti Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riikliku Kõrgema ja Keskerihariduse Komitee käskkirjaga üleliidulise ühiskonnateaduslike üliõpilastööde konkursi vabariiklikul etapil Paul Kenkmanni Ülo Vooglaiu poolt juhendatud töö „Valikmeetodi kasutamisest sotsioloogias“ eest kolmanda preemiaga väärtuses 25 rubla.⁵² Samal konkursil sai esimese preemia⁵³ samuti Vooglaiu juhendatud TRÜ keeleteaduskonna neljanda kursuse üliõpilane Peeter Vihalemm töö „Inimese suhtlemisest välismaailmaga ja massilise mõjustuse vahendite kaudu pakutava informatsiooni vastuvõtmisest“ eest. Esimese preemia sai ka Asser Murutari juhendatud Eesti Põllumajanduse Akadeemia agronoomiateaduskonna viienda kursuse üliõpilane Pikkar Joandi töö „Üliõpilaste ideaalidest (konkreetne sotsioloogiline uurimus EPA üliõpilaskonnast)“ eest. Sama käskkirjaga avaldati ka tänu juhendajatele.

Õpingute kõrvalt hakkas Kenkmann järk-järgult osalema ka empiirilistes uurimisprojektides. Novembris 1969 töötas ta poole kohaga vanemlaborandina kommunistliku kasvatuse uurimise laboris lepinguliste tööde teostajana.⁵⁴ Tollal vormistati teadustöösse kaasatud tudengitele ressursside olemasolu korral tasu ka fiktiivsete prakti-

⁴⁸ TÜ arhiiv, 4-K, S178, 16.

⁴⁹ TÜ arhiiv, 4-K, S178, 15.

⁵⁰ TÜ arhiiv, 4-K, S178, 18.

⁵¹ TÜ arhiiv, 4-K, S178, 17.

⁵² TÜ arhiiv, 4-K, S178, 21.

⁵³ TÜ arhiiv, 4-K, S178, 20.

⁵⁴ TÜ arhiiv, 4-K, S178, 33.

liste tööde eest.⁵⁵ Rektori käskkirjaga määrati Paul Kenkmann 1969. aasta juulikuuks tööle laudsepana.

1968. aasta augustis määrati viiendale kursusele jõudnud Kenkmannile Karl Marxi nimeline stipendium 80 rubla kuus, mida ta sai ülikooliõpingute lõpuni.⁵⁶ 1968. aasta novembris ja detsembris viibis ta praktilal Leningradis Nõukogude Liidu riiklikus ajaloo keskarhiivis.

Teatavasti oli nõukogudeajal juurdepääs uuringutulemustele ja välismaisele sotsiaalteaduslikule kirjandusele piiratud ning vajas eriluba. Labori töötajana oli Kenkmannil seda lihtsam taotleda. Teadusprorektori 1969. aasta novembrikuu esildisega paluti võimaldada kommunistliku kasvatus uurimise labori kaastöötajale Kenkmannile ligipääsu Lenini-nimelise üleliidulise raamatukogu erifondile ja teistele kogudele tema töö „Marksism ja isiksuse sotsialiseerumise problemaatika“ kirjutamiseks.

Võib öelda, et Kenkmanni ülikoolitee langes kokku nõukogude sotsioloogia väljakujunemise ajaga. Rektori 30. märtsi 1970 käskkirjaga otsustati pärast riigieksami sooritamist anda Paul Kenkmannile kiitusega ajaloolase, ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õpetaja kvalifikatsiooniga diplom.⁵⁷ Rem Blumi juhendusel valminud venekeelse diplomitöö teema oli „Marksism ja isiksuse sotsialiseerumise probleem“. Samal teemal esitatud võistlustöö sai vabariiklikul üliõpilaste ühiskonnateaduslike tööde konkursil esimese preemia.⁵⁸ Diplomand Kenkmannile antud iseloomustuses tõsteti esile tema head õppeedukust ja trükis avaldatud sotsioloogiaalaseid töid ning tunnustati tema ühiskondlikku tegevust. Eraldi tõsteti esile tema tegevust NSVL Teaduste Akadeemia Konkreetsete Sotsioloogiliste Uuringute Instituudi Leningradi osakonnas. Õpingute ajal töötas ta kolmel korral poole koormusega laborandina sotsioloogiaalaste uurimistööde täitjana⁵⁹ sotsioloogialaboris ja kommunistliku kasvatus uurimise laboris,⁶⁰ mille loomises ta ka ise aktiivselt osales.⁶¹

⁵⁵ Vestlusest Rein Murakaga 19. märts 2015.

⁵⁶ TÕ arhiiv, 4-K, S178, 28, 29.

⁵⁷ TÕ arhiiv, 4-K, S178, 38, 45.

⁵⁸ TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 31.

⁵⁹ TÕ arhiiv, 3-K, S518, 4.

⁶⁰ TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 4.

⁶¹ TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 36.

18. mail 1970 esitas Paul Kenkmann avalduse TRÜ statsionaar-sesse aspirantuuri filosoofia erialal.⁶² Mais 1970 kirjutatud iseloo-mustuses rõhutas dekaan Ago Künnap Kenkmanni väga head õp-peedukust ja tõstis esile tema ühiskondlikku tegevust ja aktiivsust komsomolitöös ning häid pedagoogilisi võimeid.⁶³ Detsembris 1970 lä-bis ta aspirantuuri vastuvõtukatsed, mille käigus tuli sooritada kolm eksamit: inglise keel (erialase tekstina tuli lugeda ja tõlkida David Riesmani ja kaasautorite sotsioloogilist teksti „The Lonely Crowd“),⁶⁴ dialektiline ja ajalooline marksism (Marxi kaubafetišismi käsitus, vabaduse ja paratamatuse probleemi käsitus Marxi „Kapitalis“, Le-nini materialismi ja empiriokrititsismi põhiseisukohad)⁶⁵ ning NLKP ajalugu.⁶⁶ Jaanuaris 1971 sooritas ta ka vene keele eksami.⁶⁷ Rektor Koobi 31. detsembri 1970 käskkirjaga võeti Paul Kenkmann vastu aspirantuuri dialektilise ja ajaloolise materialismi erialale. Juhend-dajat talle enne ametliku kinnituse saamist ei määratud.⁶⁸ Alles 2. juulil 1971 määrati Kenkmanni juhendajaks NSVL Teaduste Aka-deemia Konkreetsete Sotsioloogiliste Uuringute Instituudi sekto-rijuhataja professor Vladimir Šubkin.⁶⁹ Sellist valikut võib lugeda õnnestumiseks, sest Šubkini näol oli tegu väljapaistva nõukogude empiirilise sotsioloogia pioneeriga.⁷⁰ Välisjuhendaja määramine tõi kaasa lisakulutusi, Šubkinile määrati 1971. aasta eest lisatasu 150 rubla (50 tundi à 3 rubla)⁷¹ ning sama summaga tasustati ka 1972.⁷² ja 1973. aasta eest.⁷³ 1974. aasta esimese viie kuu eest tasustati teda sama tariifi alusel 21 tunni eest 63 rublaga.⁷⁴

Ka aspirantuuris oli Kenkmanni õppeedukus eeskujulik. 1972. aasta detsembriks oli tal dissertatsiooni teemal kirjutatud kolm ar-

⁶² TÜ arhiiv, 3-K, S518, 1.

⁶³ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 8.

⁶⁴ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 13.

⁶⁵ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 14.

⁶⁶ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 15.

⁶⁷ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 18.

⁶⁸ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 16.

⁶⁹ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 23.

⁷⁰ Igor Kon, Vladimir Jadov, „Soviet and Post-Soviet Sociology“, Edgar F. Borgatta, Rhonda J. V. Montgomery (toim), *Encyclopedia of Sociology*, 5 (New York: Mac-millan Reference, 2000), 2980.

⁷¹ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 25.

⁷² TÜ arhiiv, 3-K, S518, 38.

⁷³ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 46.

⁷⁴ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 45.

tiklit ja valmimas olid veel kaks,⁷⁵ samuti oli ta osalenud kahel teaduslikul konverentsil⁷⁶ ning näidanud end võimeka õppejõuna. Sama aasta detsembris avaldatud teadustööde nimekirjas on ära toodud kuus eesti- ja venekeelset publikatsiooni, kaks neist kaasautoritega (Hans Dsiss ja Mikk Titma).⁷⁷ Rektori 1972. aasta septembri käskkirjaga määrati talle stipendium 85 rubla.⁷⁸

Paul Kenkmanni dissertatsiooni teemaks olid isiksuse sotsialiseerumise uurimise metodoloogilised küsimused. Tollaseid õpingutel ilmnunud probleeme iseloomustab tema poolt esimese aasta õpingute aruandes kitsaskohana välja toodud tõdemus, et Tartus on raskusi dissertatsiooni kirjutamiseks vajaliku välismaise kirjanduse kättesaamisega.⁷⁹

Aspirantuuriõpingute ajal algas ka Paul Kenkmanni tegevus koosseisulise õppejõuna. Juba septembris 1972 viidi ta õppejõu kohale määramise tõttu statsionaarsest aspirantuurist üle mittestatsionaarsesse.⁸⁰ Õppejõuna tööle asudes oli tal juba ette näidata kuus juhendatud ÜTÜ teadustööd.⁸¹ Tema tolle perioodi pedagoogiline töö seisnes dialektilise ja ajaloolise materialismi loengute lugemises. Mittestatsionaarsesse aspirantuuri üleminek jättis oma jälje ka õpingutele. Teise õppeaasta tegevuse aruandes tõi ta õpinguid raskendava tegurina välja, et suhteliselt palju aega kulub seminaride ettevalmistamisele.⁸²

30. jaanuaril 1973 sooritatud ajaloolise materialismi eksamil tuli näidata omandatud teadmisi ideoloogiast, tööjaotuse osast ühiskonna funktsioneerimises ja arengus ning vestelda Aasia tootmisviisidest.⁸³ 1974. aasta juunis sooritas Paul Kenkmann enne kandidaaditöö kaitsmist dialektilise materialismi, ajaloolise materialismi, filosoofia ajaloo ja võõrkeele eksami.⁸⁴

Pärast aspirantuuri lõpetamist jätkus õpingute käigus väljakujunenud tegevus. Septembris 1974 moodustas rektor Koop kommunist-

⁷⁵ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 29.

⁷⁶ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 30.

⁷⁷ TÜ arhiiv, 11-K, S5953, 23.

⁷⁸ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 28.

⁷⁹ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 34.

⁸⁰ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 31.

⁸¹ TÜ arhiiv, 11-K, S5953, 36.

⁸² TÜ arhiiv, 3-K, S518, 39.

⁸³ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 37.

⁸⁴ TÜ arhiiv, 3-K, S518, 44.

liku kasvatuse uurimise labori juhataja töökoha ning määras sinna Kenkmanni,⁸⁵ kes asus seda juhatama ühiskondlikus korras.⁸⁶ 1980. aastal anti talle dotsendi kutse.⁸⁷ Filosoofia kateedris korraldatud õppetöös luges ta peamiselt ajaloolise materialismi põhikursust.⁸⁸

Järgnenud aastatel tegeles ta süvendatult teadustööga, võttes kursi doktoritöö kirjutamisele. TRÜ õpetatud nõukogu märkis oma 1980. aasta 24. detsembri istungil Paul Kenkmanni mahukat teadustööd, formuleeris tema doktoriväitekirja teemaks „Nooruse enesemääratluse sotsioloogiline uurimine arenenud sotsialistlikus ühiskonnas“⁸⁹ ning otsustas viia ta väitekirja lõpetamiseks 1981. aasta septembris üle filosoofia kateedri dotsendi kohalt vanemteaduri kohale, kus töötades ta lõpetaski dissertatsiooni kirjutamise. Kokku ilmus 20 väitekirjaga seotud publikatsiooni, neist kolm kollektiivset monograafiat.⁹⁰ Samuti osales ta vanemteadurina mitmel sotsioloogia- ja filosoofiakonverentsil (sealhulgas kahel välismaisel). Doktoritööpingud vältasid 1981–1983⁹¹ ning lõppesid doktoritöö kaitsmisega 1986. aastal Moskvast.⁹²

Septembris 1984 valiti ta aasta varem viie uurimislabori (haridussotsioloogia, sealhulgas ka kutse-suunitluse kabinet, kõrghariduse süvauuringud, hälbekäitumise sotsioloogia, pereuuringud ja tehisisintellekt) põhjal moodustatud⁹³ TRÜ teadusosakonna sotsioloogia osakonna juhatajaks.⁹⁴ Alates detsembrist 1984 töötas ta sama osakonna haridussotsioloogia labori juhatajana, jätkates osakonna juhataja kohuste täitmist ühiskondlikus korras.⁹⁵

Kenkmanni aktiivsus komsomoliliinis viis ta jaanuaris 1980 NLKP liikmekandidaadiks astumiseni,⁹⁶ partei liikmeks sai ta 1981.

⁸⁵ TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 41.

⁸⁶ TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 47.

⁸⁷ TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 228.

⁸⁸ TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 162.

⁸⁹ TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 97.

⁹⁰ TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 115.

⁹¹ TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 133.

⁹² TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 213.

⁹³ Пауль Кенкманн, Отдел социологии Тартуского государственного университета. Социология в Эстонской ССР (Таллин: Академия наук Эстонской ССР, 1985), 24–25.

⁹⁴ TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 134.

⁹⁵ TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 136.

⁹⁶ TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 4.

aastal.⁹⁷ 1985. aasta detsembris palus ta end vabastada labori juhataja kohalt TRÜ parteisekretäriks valimise tõttu ning avaldas soovi jätkata poole koormusega vanemteaduri kohal.⁹⁸ Aprillis 1987 kandideeris ta 0,25 kohaga filosoofiakateedri professoriks ning osutus valituks. Professorina asus ta tööle sama aasta juunikuus.

1988. aastal kirjutatud sotsioloogia arengusuundade ülevaates mainib Kenkmann, et ligikaudu 40 uurijat on nõukogude perioodi eri aegadel kaitsnud sotsioloogilistel materjalidel põhinevaid väitekirju.⁹⁹ Ta nendib, et üliõpilastele on antud sotsioloogiaalast ettevalmistust episoodiliselt, kuna pikemaajalisi perspektiive sotsioloogide rakendusele pole õnnestunud leida. Ajaloo instituudi juures tegutsev aspirantuur on osutunud edukaks, väitekirja koostajaid on jõudnud ka kraadi kaitsmiseni. Peamine kitsaskoht ongi olnud väitekirja koostamine, valminud väitekirjade kaitsmine pole probleemiks osutunud, kuna ületamatuid raskusi tulemuste publitseerimisel või kaitsmise koha ja oponentide leidmisel pole esinenud. Väitekirjade valmimine ja kaitsmine sõltus tema sõnul otsustaval määral teoreetiliselt ja meetodiliselt tugevate koolkondade väljakujunemisest ning nende raames kollektiivse tööõhkkonna tekkest.¹⁰⁰ Sellise keskkonna näitena toob ta kvalifitseeritud sotsioloogide kaadri järelkasvu noorsoo-, hariduse- ja sotsiaalse struktuuri valdkonnaga tegelejate seas.

Kenkmann tõstatas¹⁰¹ ka vajaduse avada sotsioloogide kaadri ettevalmistuse parandamiseks TRÜ sotsioloogia osakonnas statsionaarne õppevorm. Samas soovitas ta võtta vastu tudengeid kõigest Balti vabariikidest, korraldades sotsioloogide vastuvõttu üle aasta, vaheldumisi TRÜ psühholoogia osakonnaga. Selleks vajalik poliitiline otsus oli tema sõnul NSVL Kõrg- ja Keskhariiduse Ministeeriumis juba langetatud, TRÜ ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia koostöös nägi ta võimalust komplekteerida õppejõudude kaader. Lõpetajate rakendamisel nägi ta avaraid väljavaateid, prognoosides Eesti NSV vaja-

⁹⁷ TÜ arhiiv, 11-K, S5953, 36.

⁹⁸ TÜ arhiiv, 11-K, S5953, 145-146.

⁹⁹ Paul Kenkmann, „Professionaalne sotsioloogia: olukord ja perspektiivid“, Jaak Uueküla (toim), *Sotsioloogia Eesti NSV-s: sotsioloogilise lähenemisviisi edendamise ENSV-s: (ENSV sotsioloogide üldkoosoleku materjalide alusel): referaatide kogumik* (Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Ühiskonnateaduste Osakond, Ajaloo Instituut, 1988), 12.

¹⁰⁰ Samas, 13.

¹⁰¹ Samas, 14-15.

duseks 10 spetsialisti aastas. Ta märkis, et seda on vähem, kui igal aastal sotsioloogi ettevalmistust nõudvale praktilisele ja teadustööle asujaid. Uusi võimalusi nägi ta (peale teaduse) ka tootmissfääris, riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide aparaadis ja haridusalal. Sel moel kujutles ta sotsioloogia avarduvaid rakendumisvõimalusi, kus professionaalsed sotsioloogid leiaks teaduse kõrval rakendust ka praktilises elus. Osalus mitmete sotsiaalsete probleemide lahendamisel seaks Kenkmanni sõnul sotsioloogia võrdsetesse tingimustesse teiste humanitaaraladega. Lisaks statsionaarse vastuvõtu avamisele pani ta ette avada TRÜs ka rakendussotsioloogia aspirantuur. Sellised mõtted hakkasid realiseeruma kiiremini kui mõnigi nõukogude aja lõpuperioodil arvata oskas.

Sotsioloogia eriala avamine 1989

Murrangulised ühiskondlik-poliitilised sündmused 1980. aastate lõpus, sotsioloogiaga tegelevate üksuste areng ning Paul Kenkmanni sihipärane tegevus on ilmselt olulisimad tegurid, tänu millele alustas 1989. aasta sügisest tööd Tartu Ülikooli ajalooteaduskonna sotsioloogiakateeder ning võeti vastu esimene lend sotsioloogia üliõpilasi. Kateedri juhatajaks 0,5 professori koormusega sai sama aasta oktoobris Paul Kenkmann.¹⁰² Järgmise aasta juunist juhatas Kenkmann kateedrit täiskoormusega professorina¹⁰³ ning 1992. aasta juunist praktilise sotsioloogia korralise professorina.¹⁰⁴ Selleks ajaks olid tal lisaks õppetööle Tartu Ülikoolis ette näidata ka loengud kõrgematel sotsioloogiakursustel Moskvas ja Joensuu ülikoolis.¹⁰⁵

Kiirete muutuste perioodil näitas Kenkmann ennast võimeka organisaatorina. Mitmetest nõukogudeaegsetest ühiskonnateaduste õppejõududest, kes olid varem osalenud haridusuuringute labori tegevuses, said koosseisulised sotsioloogiaõppejõud.¹⁰⁶ Loodud sotsioloogiakateedrisse kuulusid veel Abakar Amirbekov (vanemõpetaja, filosoofiakandidaat), Sirje-Maie Krikk de Mateo (vanemõpetaja),

¹⁰² TÕ arhiiv, 11-K, S 5953, 209.

¹⁰³ TÕ arhiiv, 11-K, S 5953, 278.

¹⁰⁴ TÕ arhiiv, 1, S 1371, 310.

¹⁰⁵ TÕ arhiiv, 11-K, S5953, 228.

¹⁰⁶ Vestlusest Hans Dsissiga 18. märts 2015.

Illustratsioon 2. Paul Kenkmann.
Foto: erakogu.

Eduard Raska (0,25 vanemõpetaja, õigusteaduste doktor), Jüri Saarniit (0,5 vanemõpetaja, psühholoogikandidaat) ning Liina-Mai Tooding (0,25 vanemõpetaja, filosoofiakandidaat). Toodingu ülesanne oli õpetada kvantitatiivset analüüsi sotsioloogias, teistel sotsioloogia aineid.¹⁰⁷ Allikmaterjal ei anna alust väita, et Amirbekov ja Krikk de Mateo oleks tegelikult sel ajal sotsioloogiaturundengid õpetanud.

Ehkki kateedri tegevuse algusaeg on põhimõtteliselt paigas, ei võimalda säilinud dokumentatsioon tuvastada ei kateedri loomise ega vastava õppekava avamise kindlat kuupäeva. Tartu Riikliku Ülikooli rektori 13. märtsi 1989 käskkirjaga nr 47 moodustati ülikooli nõukogu juurde komisjon, kes pidi nõukogule esitama ettepanekud ühiskonnateaduste õpetamise ümberkorraldamiseks ülikoolis. Kümneliikmelisse komisjoni kuulus ka sotsioloogiakateedri juhataja Paul Kenkmann.¹⁰⁸ 31. märtsil võttis TÜ nõukogu vastu otsuse „Ühiskonnateaduste õpetamisest Tartu Ülikoolis“. Selles nähti muu hulgas ette sotsioloogia õpetamist esimesel semestril üldainena kogu ülikoolis. Seejuures otsustati „teha sotsioloogia üldkursuse õpetamine

¹⁰⁷ *Tartu Ülikooli struktuur ja koosseis 1989/1990* (Tartu: Tartu Ülikool, 1989), 18–19.

¹⁰⁸ TÜ arhiiv, 1, S 1327, 62.

ülesandeks ajalooteaduskonna sotsioloogia kateedriale“.¹⁰⁹ Viidatud kahest dokumendist järeldeb selgelt, et sotsioloogia kateeder pidi olema olema hiljemalt 1989. aasta märtsis. Samas ei kajastu kateedri loomise ja sotsioloogia õppekava avamise fakt ei ülikooli ametlikus struktuuris, rektori käskkirjades ega nõukogu otsustes 1988/89. ning 1989/90. õppeaastate kohta. Kateedri asutamist tõendava dokumentatsiooni puudumist on raske tõlgendada. Võimalik, ehkki äärmiselt ebatõenäoline, et asjassepuutuvad otsused ja määrused on lihtsalt kaotsi läinud. On mõeldav, et nõukogu liikmed samastasid juba aastaid eksisteerinud ning laboritest koosneva sotsioloogia osakonna kateedriga. Seda ühelt poolt. Teiselt poolt võis ülikooli juhtkond, arvestades ülimalt keerukat, pingelist ning kiiret tegutsemist nõudvat poliitilist olukorda, lükata kateedri loomise ametliku protseduuri mõneks ajaks edasi. Samas on raske ette kujutada ametlikult mitte eksisteeriva allüksuse (kateedri) finantseerimist riigieelarvelistest vahenditest.

Kaks esimest lendu – muutuste keerises

Sotsioloogia eriala avamisel tuli erialase õppetöö kavandamisega alustada peaaegu tühjalt kohalt. Polnud veel kindlat õppekava ja selle koostamisel lähtuti arusaamast, et sotsioloog peab olema mitmekülgsest haritud spetsialist, mitte kitsa profiiliga tsunftikäsitööline.¹¹⁰ Esimese kahe lennu üliõpilased õppisid kursusesüsteemi alusel: järgmisele kursusele üleviimiseks tuli läbida kohustuslikud ained ja kaitsta kursusetöö. Õpetatavad ained moodustasid kindla terviku, peamisi erialaaineid, näiteks sotsioloogia metoodikat, sotsioloogia ajalugu, kvantitatiivset analüüsi sotsioloogias loeti mitme semestri jooksul.

Erialaaainete hulka¹¹¹ kuulusid sissejuhatus sotsioloogiasse (Paul Kenkmann), sotsioloogia metoodika (Paul Kenkmann), sotsioloogia

¹⁰⁹ TÜ arhiiv, 1, S 1331, 160–161p.

¹¹⁰ Henn Käärrik, „Mõtisklusi sotsioloogiast“, *Tartu Postimees*, 1. aprill 2010. <http://tartu.postimees.ee/244388/henn-kaarik-motisklusi-sotsioloogias> (21. märts 2015)

¹¹¹ Kahe esimese lennu õppeainete loendi koostamisel on allikatena kasutatud TÜ filosoofiateaduskonna sotsioloogia eriala eksamilehti 1991. ja 1992. aastast, esimese lennu vilistlase Hiie Kokmani õpinguraamatut ja teise lennu vilistlase Veronika Tederi akadeemilist õiendit.

ajalugu (Henn Käärik), kvantitatiivne analüüs sotsioloogias (Liina-Mai Tooding), sotsioloogia meetodid (Paul Kenkmann ja Peeter Vihalemm), kontentanalüüs (Peeter Vihalemm), intervjuerimine (Dagmar Kutsar), nüüdissotsioloogia (Paul Kenkmann ja Henn Käärik), haridussotsioloogia (Jüri Saarniit), linnasotsioloogia (Jüri Kõre), kultuurisotsioloogia (Aasa Must) ja käitumishälvete sotsioloogia Eestis (Jüri Saar).

Lisaks erialaainetele loeti aineid *ajaloost* (eriti esimese lennu tudengitele; nt üldajalugu, Eesti ajalugu, ajalooline sotsioloogia), *filosoofiast* (sissejuhatus filosoofiasse, sissejuhatus sotsiaalpoliitilisse filosoofiasse, filosoofia ajalugu, poliitilise filosoofia ajalugu), *psühholoogiast* (sissejuhatus psühholoogiasse, psühholoogia, sotsiaalpsühholoogia, mõjustamispsühholoogia, suhtlemispsühholoogia, perepsühholoogia, reklaamipsühholoogia), *majandusteadusest* (majandus, majandusteooria), *haridusteadustest* (pedagoogika, haridusteooria, pedagoogiline psühholoogia, sotsiaalteaduste didaktika, pedagoogika ajalugu) ja *teistest sotsiaalteadustest* (poliitikateadus, rahvastikupoliitika, Eesti sotsiaalmajandusgeograafia, avaliku arvamuse teooria, massikommunikatsiooni teooria, sotsiaaltöö alused).

Kahe esimese lennu sotsioloogiatudengite studiumis pandi suurt rõhku *võõrkeeltele*. Vene keelt õpetati üksteisele järgnevate kohustuslike kursustena esimesel õppeaastal, inglise ja saksa keelt kahe esimese studiumiaasta jooksul. Lisaks õppisid üksikud üliõpilased omal soovil prantsuse, rootsi ja ladina keelt.

Valikainete paketi said esimesed sotsioloogiatudengid koostada täiel määral oma individuaalsete eelistuste järgi. *Universitas*'e põhimõtte toimis ilma õppekavast või teaduskondlikust kuuluvusest tulenevate piiranguteta, valikuid ahendasid üksnes üliõpilaste ajaressurss ja tunniplaaniline sobivus. Innukalt võeti kursusi näiteks *usuteaduskonnast* (kristlik eetika, religiooni fenomenoloogia), *filosoofiast* (hermeneutika, loogika, sissejuhatus fenomenoloogiasse), *ajakirjanduse osakonnast* (praktiline ajakirjandus, Välis-Eesti ajakirjandus), *humanitaarteadustest* (kultuuriteooriad, tõlketeooria, esinemisoskus).

Väga olulisel kohal õppekavas oli *empüürilise uurimistöö praktika*, mida üliõpilased sooritasid vabalt valitud uurimisrühmades, mida tollal nimetati endiselt laboriteks. Õppeaine nimetus oli laboriprak-

tika ning sisu mitmesuguste, labori juhataja määratud ülesannete täitmine (nt küsitlustöö, andmeanalüüs, uurimisaruanne kirjutamine). Laborites, mille hulka kuulusid perekonnasotsioloogia labor (juhataja Dagmar Kutsar), haridussotsioloogia labor (Jüri Saarniit), ajakirjanduse ja avaliku arvamuse labor (Peeter Vihalemm), käitumishälvete sotsioloogia labor (Jüri Saar), kutsesuunitluslabor (Aimi Sukamägi) ja Eesti Põllumajanduse Akadeemia, hiljem Eesti Põllumajandusülikooli maasotsioloogia uurimisrühm (Asser Murutar), kaitsti ka suur osa kursusetöödest.

Studiiumi lõpetamiseks pidid kõik sotsioloogiaüliõpilased sooritama ulatuslikul materjalil põhineva kirjaliku lõpueksami (mida nimetati ka bakalaureuseeksamiks) sotsioloogia metoodikas koos kvantitatiivse analüüsiga ning kaitsma bakalaureusetöö.

Taasiseseisvunud Eesti ülikiired reformid haarasid ka Tartu Ülikooli: 1990. aastate esimeses pooles tehti ridamisi struktuurimoodatusi ja põhjalikke ümberkorraldusi õppejõudude isikkoosseisus. Vastavalt TÜ nõukogu otsusele 11. juunist 1992 pidi 1. septembril tööd alustama uus teaduskond – sotsiaalteaduskond, mille dekaaniks määrati California ülikooli politoloogiprofessor Rein Taagepera.¹¹² 1. juulil 1992 andis rektor Jüri Kärner aga välja käskkirja nr 129, millega teaduskond avati juba samal päeval, Rein Taagepera määrati dekaani kohusetäitjaks alates 29. juulist.¹¹³

Esiialgu oli teaduskonda plaanitud neli eriala: politoloogia, sotsioloogia, antropoloogia ja teoreetiline majandusteadus. Sotsioloogiat tuli 1993. aasta kevadsemestril lugema *Associate Professor* Ain Haas Indiana ülikoolist, 1994. aasta sügisel Yale'i ülikooli emeriitprofessor Russell Langworthy, Talcott Parsonsi õpilane. Sotsioloogiaga seotud ainetest õpetati peale põhikursuse veel sotsioloogia ajalugu, ühiskonnasüsteemide võrdlust, sotsiaalpsühholoogiat, sotsioloogia meetodeid, kvantitatiivseid meetodeid.

Taagepera plaanide kohaselt pidi tema väike interdistsiplinaarne teaduskond endasse samm-sammult integreerima Tartu Ülikoolis seni sotsiaalteadusi õpetanud üksused. Sellel plaanil polnud aga määratud teoks saada. 1994. aasta oktoobris otsustati mainitud üksused, sh sotsioloogia osakond, liita *in corpore* tema juhitava

¹¹² TÜ arhiiv, 1, S 1371, 247.

¹¹³ TÜ arhiiv, 1, S 1368, 147.

teaduskonnaga.¹¹⁴ Taagepera lahkus 30. novembril dekaani kohalt, teaduskond tegutses ametlikult 31. maini 1995, mil liideti TÜ filosoofiateaduskonnaga. Nii õnnestus teise lennu sotsioloogiatudengitel nelja-aastase nominaalõppeaja jooksul studeerida kolmes teaduskonnas: astuda ajalooteaduskonda, õppida vahepeal sotsiaalteaduskonnas ning lõpetada filosoofiateaduskond.

Ühiskondliku transformatsiooni ja akadeemiliste struktuurimuu-datustega kaasnesid muutused ka sotsioloogiatudengite õppetöös ja -kavades: ajalooained kadusid õppekavast; vene- ja saksakeelne õp-pekirjandus asendus valdavalt ingliskeelse kirjandusega, mis muutus ühtlasi raamatukogudes paremini kättesaadavaks; lisandus uusi ainekursusi, mida lugesid välisõppejõud, sh väliseestlased (nt sotsioloogia põhikursus, sotsiaalteooria, sissejuhatus antropoloogiasse, võrdlev natsionalism).

Teise lennu stuudiumi keskel, 1993/94. õppeaastal, hakati pak-kuma valikaineid kahe lisaeriala – *sotsiaaltöö* või ühiskonnaõpetuse õpetaja – omandamiseks. Teise lennu tudengite õppe nominaalaja lõpuks, 1995. aastaks ei jõutud siiski lisaerialade arendamise ja insti-tutsionaliseerimisega niikaugele, et lisaeriala oleks saanud kanda diplomile.

Esimese lennu 18 alustanud lõpetas sotsioloogia stuudiumi Tar-tu Ülikoolis nominaalajaga 13 (vt illustratsioon 3). Teise lennu puhul nõudsid kiiresti avardunud tööturu võimalused lõivu suuremal mää-ral: 1991. aastal õpinguid alustanud 16 tudengist (vt illustratsioon 4) lõpetas nominaalajaga üksnes viis; neli vahetas eriala juba ülikooli-õpingute alguses; hiljem sai TÜ sotsioloogiadiplomi kuus teise lennu üliõpilast.

Tõenäoliselt mängis kahe esimese lennu laiapõhjaline ja mitme-külgseid valikuid võimaldanud õppekava märkimisväärset rolli sel-les, et esimeste lendude vilistlased on jätkanud akadeemilist tege-vust *õppejõudude, teadurite, järeldoktorite või doktorantidena* lisaks sotsioloogiale veel sotsiaalantropoloogia, psühholoogia, riigiteadus-te, meediauuringute, kommunikatsiooni, sotsiaaltöö, sotsiolingvisti-ka, keeletehnoloogia ja arvutiteaduste erialadel. Peale kõrgharidu-se ja teaduse tegutsevad sotsioloogia esimestes lendudes alustanud

¹¹⁴ Universitas Tartuensis, 01.06.2007.

Illustratsioon 3. Sotsioloogia 1. lennu lõpetajad ja õppejõud 15. juunil 1993. Esireas vasakult: Olev Must, Paul Kenkmann, Dagmar Kutsar, Aasa Must, Liina-Mai Tooding; tagareas vasakult: Mari Tarum, Kiti Sagara, Heli Tiirmaa, Kadri Kergand, Jüri Seilenthal, Piret Kiintok, Mart Kikas, Merle Laanemets, Villu Kärdi, Anu Realo, Aet Wingborg, Katre Pall, Hiie Kokman. Foto: erakogu

Illustratsioon 4. Sotsioloogia 2. lennus õpinguid alustanud koos prof. Paul Kenkmanniga 1. septembril 1991. Esireas vasakult: Priit Põiklik, Triin Huik, Veronika Teder, Aet Annist, Paul Kenkmann, Anu Rentel, Liina Laasi, Kadri Teder, Kait Oole; tagareas vasakult: Riina Senipalu, Hanno Kindel, Rain Rosimannus, Aivar Otsing, Hillar Künnapas, Margus Paas, Margus Nurk, Andres Ojamaa. Foto: erakogu.

niisugustes eluvaldkondades nagu diplomaatia, poliitika, riigi- või kohaliku tasandi valitsemine, korrakaitse, turu- ja auditooriumiuuringud, turundus, kommunikatsioon, loometöö, karjäärinõustamine, turism ja transport. Kahe esimese lennu vilistlaste hulgast võib leida tipp-poliitikuid ja kõrgeid riigiametnikke, arvamusiidreid, uuringufirmade ja -osakondade juhte, professoreid ja vanemteadureid.

Sotsioloogia eriala esimeste lendude lõpetajate märkimisväärset edukust taasiseseisvunud Eesti ühiskonnas ja tööturul on võimalik seletada mitme asjaoluga: 1990. aastatel bakalaureuseastme lõpetanud on aastaks 2015 jõudnud elukaare keskele – neil on olnud piisavalt aega oma ambitsioone realiseerida; nad esindavad nn võitjate põlvkonna nooremata osa, kel oli tänu Eesti Vabariigis välja antud ülikoolidiplomi sümbolilisele väärtusele ja mitme võõrkeele oskusele erakordselt hea stardipositsioon uute tööturuniiside hõivamiseks; 1989–1991 puudusid veel mitmed hilisematele gümnaasiumilõpetajatele avanenud haridusteed (nt riigiteaduste ja avaliku halduse eriala), mistõttu ambitsioonikad ja ühiskonnatundlikud ja -teadlikud noored koondusid sotsioloogia erialale.

Tõlgenduslikumal-spekulatiivsemal seletustasandil võib sotsioloogia esimeste lendude vilistlaste karjääriteede kujunemise mõjurina arvesse võtta ka *varjatud õppekava* – kõiki teisi asju, mida õpitakse lisaks ametlikule õppekavale.¹¹⁵ Stuudiumi ajal toimunud ülikiired struktuurimuutused, erineva kultuuritaustaga õppejõud, ainete ja õpetamise meetodite eriilmelisus arendasid elutervet skeptisist, kohanemisvõimet ja säilenõtkust; tudengitele jäetud märkimisväärne otsustusvabadus erialavälise õppeainete ja uurimistöde teemade valimisel soodustas iseseisvust; juhendajate puudumine paljudes uutes ja kujunevates uurimisvaldkondades ning sellega kaasnev enesejuhendamise, hiljem kursusekaaslaste üksteise juhendamise praktika aitas vältida õpitud abitust. Uue eriala ning suhteliselt väikese arvu vastuvõuetute fenomen kultiveeris sotsioloogilist tsunftvaimu ja mõõdukat akadeemilist arrogantsi ning erialaõppejõudude vähesus aitas kaasa akadeemiliste ambitsioonide tekkele.

¹¹⁵ Roland Meighan, *A Sociology of Educating* (Eastborne: Holt, Rinehart & Winston, 1981).

Sotsioloogia õpetamine 1990. aastate keskpaigast tänapäevani

Alates 1995. aasta 1. juulist viidi sotsioloogia osakond filosoofiateaduskonnast üle reorganiseeritud sotsiaalteaduskonda.¹¹⁶ 1996.–1997. õppeaasta oli esimene, mil sotsioloogia osakonnal õnnestus alustada tegevust täies mahus õppeüksusena äsja kinnitatud õppekavade alusel. Erialakoolitust anti bakalaureuseõppe alam-, kesk- ja ülemastmel ning teadusmagistriõppes, avati ka doktoriõpe. Sotsioloogia osakonnas¹¹⁷ oli kolm õppetooli: sotsioloogia ajaloo ja teooria õppetool (juhataja Henn Käärrik), empiirilise sotsioloogia õppetool (Paul Kenkmann) ja sotsiaalse analüüsi meetodite õppetool (Liina-Mai Tooding). Empiiriline uurimistegevus oli koondunud perekonna ja sotsiaalse heaolu (Dagmar Kutsar), haridus- ja noorsooprobleemide (Jüri Saarniit) ning hälbekäitumise (Judit Strömpl) uurimisrühmadesse. Suure õppetöopotentsiaaliga oli ka 1996. aasta märtsis Peeter Vihalemma eestvedamisel ja Avatud Eesti Fondi toetusel loodud rahvusliku andmearhiivi rollile pretendeeriv, nõukogudeaegsete uuringute andmestikke koondav Eesti sotsiaalteaduslik andmearhiiv.¹¹⁸ Eesti üliõpilaste kõrval õppis sotsioloogiks ka Soome tudengeid.

Sotsioloogia **bakalaureusekursus** mahuga 160 ainepunkti (AP) sisaldas kolme osa: sotsioloogia peaaainena (100 AP), valitav(ad) kõrvalaine(d) (40 AP) ja vabaained (20 AP). Bakalaureusekursuse alamastme eesmärk oli anda ülevaade sotsioloogilise ühiskonnakäsitluse põhimõistetest, uurimisvaldkondadest ja -võtetest. Keskastmel õpetati sotsioloogia ajalugu ja empiirilise uurimistöö meetodeid ning käsitleti kaasaja sotsioloogia olulisemaid ainevaldasid. Ülemastme eesmärk oli anda süvendatud teoreetiline käsitlus ühiskonnast ja selle sotsioloogilisest uurimisest, et luua tulevase kutselise sotsioloogi uurimis- ja praktilisele tegevusele tugev põhi.

¹¹⁶ Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Piret Orav, Rein Murakas (koost), *Professoritelt Eesti ühiskonnale* (Tartu: Tartu Ülikool, 2012), 71.

¹¹⁷ Sulev Uus, *Sotsiaalteaduskond. Teatmik 1996-97* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1996), 69.

¹¹⁸ Rein Murakas, Andu Rämmer, „Social Science Data Archiving and Needs of the Public Sector: the case of Estonia“, *IASSIST Quarterly (IQ)*, 2010, 34(2), 6–8.

Alamastme ainete¹¹⁹ hulka kuulusid sissejuhatus sotsioloogiasse (Paul Kenkmann), psühholoogia (Aleksander Pulver), sissejuhatus poliitikateadusesse (Jüri Ruus), sissejuhatus sotsioloogia meetoditesse (Paul Kenkmann), ülevaade keskastme teooriatest sotsioloogias (Paul Kenkmann), sissejuhatus sotsiaalinformaatikasse (Rein Murakas ja Urmas Oja), andmeanalüüs sotsiaalteadustes (Liina-Mai Tooding); kirjutada tuli ka esimene seminaritöö. **Keskastme** ained olid sotsioloogia ajalugu (Henn Käärik), empiirilise sotsioloogia meetodid (Triin Vihalemm), kvantitatiivsed meetodid sotsioloogias (Liina-Mai Tooding), rahvastikuteadus (Mare Ainsaar), sotsiaalpsühholoogia (Olev Must) ning teine seminaritöö. Keskastmes tuli valida ka neli valikkursust (kokku 8 AP) ainete loetelust, kuhu kuulusid massikommunikatsiooni sotsioloogia, perekonnasotsioloogia, haridussotsioloogia, käitumishälvete sotsioloogia, avaliku arvamuse sotsioloogia, linnasotsioloogia, maasotsioloogia, kultuurisotsioloogia, religioonisotsioloogia, etnosotsioloogia, sugupoolte sotsioloogia, bürokratiatsotsioloogia, Eesti ühiskonna transformatsioon, andmebaasid sotsiaalteadustes ja andmetötluspaketi SPSS kasutamine. Ülemastme ainete hulka kuulusid nüüdisaja sotsioloogiateooria (Mikko Lagerspetz), sotsiaalantropoloogia (Toomas Gross), sotsioloogia meetodite teooria (Paul Kenkmann), sotsiaalse stratifikatsiooni teooria (Ellu Saar). Nimekirja olid pandud ka filosoofiateaduskonna ainetest sotsiaalfilosoofia ja majandusteaduskonnast majandusteooria. Valikkursusteks olid valitud peatükke sotsioloogia ajaloost (Henn Käärik), ajalooline sotsioloogia (Eero Loone), majandussotsioloogia (Rivo Noorkõiv), valikkursused kvantitatiivsest analüüsist (Liina-Mai Tooding) ja väärtusteooria (Jüri Saarniit). Kirjutada ja kaitsta tuli ka bakalaureusetöö.

Sotsioloogia peaaineks valinul tuli läbida **kõrvalaine(te)na** üks aine keskastmes või kaks ainet alamastmes. Kõrvalaine valiku eesmärgina nähti laiema sotsiaalteadusliku silmaringi kujundamist teadustööle pürgijail ning lisaettevalmistuse andmist sotsioloogiapraksises töötamiseks. Sellest lähtuvalt nähti ette kõrvalaine valikut esmajärjekorras sotsiaalteaduskonna pakutavate hulgast (ajakirjandus, avalik haldus, politoloogia, psühholoogia, semiootika,

¹¹⁹ Sulev Uus, *Sotsiaalteaduskond. Teatmik 1996-97* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1996), 72–73.

sotsiaaltöö), kuid neid võis võtta kõigist ülikooli teaduskondadest. **Vabaainete** rõhuasetus oli keeleõppel – eesmärk oli jõuda olukorraneni, kus sotsioloogiat peaaainena õppinu valdaks kahte võõrkeelt.

Sotsioloogia **magistriõppes** oli võrreldes selle algusajaga (viis aastat varem, 1991/92. õppeaastal)¹²⁰ õppetöö osatähtsus mõnevõrra kasvanud: lisaks magistritöö koostamisele (40 AP) ning kaitsmisele tuli 40 AP ulatuses läbida õppeaineid ja sooritada magistrieksam. Magistriõppe peaeesmärk oli anda ettevalmistus sotsioloogiaalaseks uurimistööks. Magistriõppe ajal pidi magistrant kõrgkooli õppetöö praktika aine raames valmistama ette ja lugema ülikoolis bakalaureuseõppe kavva kuuluvast aines oma uurimistööga seotud loengu. Magistriõppe ained olid sotsioloogia teooria (Henn Käärrik), nüüdisaja sotsioloogia metodoloogia (Paul Kenkmann), empiirilise uurimistöö meetodite erikursused (Paul Kenkmann), Eesti sotsioloogia nüüdisprobleemid (Paul Kenkmann), sotsiaalteadusliku uurimistöö koostamise metodika (Paul Kenkmann), nüüdisaja eesti keel ning eriseminarid (magistritöö juhendaja).

Doktoriõppe koosnes doktorieksamiga lõppevast õppetööst (40 AP) ning doktoritöö koostamisest (120 AP). Selle eesmärk oli rahvusvahelises teadustöös osalemist võimaldavate teadmiste ja uurimisoskuste andmine.

2002. aastal suvel võeti esimest korda üliõpilasi vastu 3 + 2 süsteemi õppekavadele. Seoses sotsioloogia, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika bakalaureuseõppe avamisega liikus sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppesuund avaliku halduse ja sotsiaalpoliitika osakonnast sotsioloogia osakonda, mis nimetati ümber sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakonnaks. 2007. aasta struktuurireformiga muudeti osakond samanimeliseks instituudiks. Teaduskondade tasandil toimus järjekordne ühinemine 1. jaanuaril 2010, mil sotsiaalteaduskond

¹²⁰ Esimeste seas TÜs sotsioloogia teadusmagistrikraadi kaitsnud Mart Einasto meenutab: „Sotsioloogia jms ained tegin nii, et mul olid individuaalsed vestlused Kenkmanni ja veel mõningatega /.../. Enamasti nägi asi välja nii, et sissejuhata-val vestlusel – kui üks-ühele räägitakse, on seda keeruline loenguks nimetada – arutlesime, mida oleks vaja lugeda ja kust seda materjali üldse saada. /.../ Teisel vestlusel arutlesime enamasti loetu teemadel. Kokkuvõtteks – kõik oli uus ja nõudeid polnud, aga niisama ka midagi ei saanud. Siiani on mul meeles sellest ajast tohtu entusiasm ja soov lugeda/õppida/uurida. Seda kandsid endas nii õppejõud kui õppijad. Oli selline kollegiaalne ja ühise meeskonna tunne.“ Mart Einasto, e-kiri Veronika Kalmusele, 31. märts 2015.

ja haridusteaduskond liitusid sotsiaal- ja haridusteaduskonnaks.¹²¹ 1. jaanuaril 2014 ühines sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut ajakirjanduse, kommunikatsiooni ja infoteaduste instituudiga, moodustades ühiskonnateaduste instituudi, kus sotsioloogia õpetamise eest vastutab sotsioloogia õppetool.

2014/15. õppeaastal toimus kolm aastat vältav **bakalaureuse-õpe** konsolideeritud õppekava alusel, mis võimaldab valida sotsioloogia ning sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika eriala vahel. Ühendõppekava eesmärk¹²² on anda laiapõhjaline sotsiaalteaduslik alusharidus koos olulisemate teadmistega sotsioloogiast.

Ühendõppekavas on alusmoodul (24 EAP), kaks suunamoodulit (mõlemad 24 EAP), kaks sotsioloogia (või sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika) erialamoodulit (mõlemad 24 EAP), kaks valikainete moodulit (mõlemad 12 EAP), vabaained (6–18 EAP sõltuvalt kõrvaleriala valikust) ja bakalaureusetöö (6 EAP). Õppekavas üliõpilastele jäetud valikuvabadus võimaldab ühe või mitme õppekava mooduleid kombineerida, omandamaks kas süvendatult sotsioloogia peeriala või miinimummahus sotsioloogia peeriala ja (samuti miinimummahus) ühe kõrvaleriala.

1. alusmoodulisse kuuluvad ained annavad laiapõhiseid alusteadmisi olulisematest sotsiaalteaduste valdkondadest ning nende üldistest teoreetilis-metodoloogilistest lähtekohtadest, mis loovad eeldused ühiskonna struktuuri ja sotsiaalsete protsesside mõistmiseks. 2014/15. õppeaastal olid nendeks aineteks inimene ja ühiskond (vastutav õppejõud Rein Murakas), psühholoogia (Kairi Kreegipuu), sissejuhatus majandusteooriasse (Eve Parts), sissejuhatus riigiteadustesse (Alar Kilp), sissejuhatus sotsioloogiasse (Tarmo Strenze), sissejuhatus ühiskonnateooriasse (Ragne Kõuts-Klemm) ja teadustöö alused (Mare Ainsaar). 2. alusmooduli ained annavad vajalikud alusteadmised rahvastikuteaduse (Mare Ainsaar), sotsiaalpoliitika (Jüri Kõre), sotsiaaltöö (Reeli Sirotkina) ning õiguse alustest (Gabriel Tavits) ning tutvustavad sotsiaalse analüüsi meetodeid (Kadri Rootalu) ja põhilisi sotsioloogia uurimismeetodeid (Rein Murakas).

¹²¹ Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Piret Orav, Rein Murakas (koost), *Professoritelt Eesti ühiskonnale* (Tartu: Tartu Ülikool, 2012), 72–73.

¹²² Tartu Ülikool, õppeinfosüsteem https://www.is.ut.ee/pls/ois_sso/tere.tulemast (21. märts 2015).

Sotsiaalse diferentseerumise aine (Avo Trumm) pakub ülevaadet nüüdisaegse ühiskonna põhilistest muutustest ning ühiskondlikku struktuuri kujundavatest protsessidest.

Sotsioloogia suunamoodulite eesmärk on anda klassikalise sotsioloogilise teooria ja metodoloogia ning uurimismeetodite alased alusteadmised ning ülevaade olulisematest sotsioloogia rakendusvaldkondadest. 1. suunamoodulisse kuuluvatest ainetest loeti 2014/15. õppeaastal haridus- ja noorsoosotsioloogiat (Andu Rämmer), kvantitatiivseid meetodeid I (Kadri Rootalu), sissejuhatust sotsiaalsesse stratifikatsiooni (Ave Roots), sissejuhatust sotsioloogia meetoditesse (Rein Murakas) ja sotsioloogilise mõtte ajalugu (Henn Käärrik); 2. suunamooduli ainetest avaliku halduse aluseid (Kristina Muhhina), etnoloogia ja kultuuriantropoloogia aluseid (Art Leete) ja sotsiaalpoliitika aluseid (Jüri Kõre).

Sotsioloogia erialamoodulite eesmärk on süvendada erialaseid teadmisi erinevates sotsioloogia rakendusvaldkondades. Erialamoodulitesse kuuluvatest ainekursustest olid 2014/15. õppeaastal tunniplaanis kaasaegne sotsioloogiline teooria (Henn Käärrik), kvantitatiivsed meetodid II (Kadri Rootalu), perekonnasotsioloogia (Kairi Kasearu), sotsioloogilise uurimistöö praktika (Rein Murakas), töö- ja tööturu sotsioloogia (Ave Roots) ning avaliku arvamuse ja turu-uuringute sotsioloogia (Andu Rämmer).

Sotsioloogia valikainetest loeti 2014/15. õppeaastal järgmisi: avaliku sektori ökonoomika (Kadi Timpmann), etnograafia ja *Case Study* (Judit Strömpl), feministliku mõtte areng (Helen Biin), kapitaliteooriad ja sotsiaalne kapital (Andu Rämmer), kriisi- ja katastroofipsühholoogia (Kadri Ugur), linnasotsioloogia ja -planeerimine (Jüri Kõre), majanduspoliitika (vastutav õppejõud Jüri Sepp), organisatsioonikommunikatsiooni alused (Age Rosenberg), praktiline suhtekorraldus (Triin Visnapuu-Sepp), religioonisotsioloogia (Lea Altnurme), sooline vägivald (Kadri Soo), sotsiaalpoliitika erikursus (Jüri Kõre) ja tervisesotsioloogia (Kadri Rootalu).

Sotsioloogia **magistriõppe** (120 EAP) kohustuslike üldainete (kokku 42 EAP) hulka kuulusid 2014/15. õppeaastal kihistumisteooriad (Tarmo Strenze), kvalitatiivsete meetodite eriseminar I (Judit Strömpl), kvantitatiivsete meetodite eriseminar I (Liina-Mai Tooding), sotsiaalteooriate eriseminar I (Henn Käärrik), sotsiaalteo-

riate tõlgendamine (Henn Käärrik), sotsioloogia metodoloogia erikursus (Kairi Kasearu), sotsioloogilise uurimistöö praktika II (Rein Murakas) ja magistrیتöö koostamist nõustav ja toetav seminar (Avo Trumm). Täiendavat erialast spetsialiseerumist võimaldavaid valikaineid (kokku 42 EAP) sai valida sotsioloogia teooria, sotsioloogia meetodite ja empiirilise sotsioloogia moodulitest, samuti sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika magistriõppekava ainete hulgast. Sotsioloogia teooria mooduli ainetest olid 2014/15. õppeaastal loengukavas multikultuursed ühiskonnad (Andu Rämmer), sotsiaalteooriate eriseminar II (Tarmo Strenze) ja sotsioloogiline väärtusteooria (Andu Rämmer); sotsioloogia meetodite moodulist kvantitatiivsete meetodite eriseminar II (Liina-Mai Tooding), sotsiaalpoliitika analüüs ja hindamine (Avo Trumm) ning Euroopa sotsiaaluuringu eriseminar (vastutav õppejõud Lluís Coromina Soler); empiirilise sotsioloogia moodulist feministliku mõtte areng (Helen Biin), sugupooltesotsioloogia (vastutav õppejõud Helen Biin) ja tervisesotsioloogia (Kadri Rootalu).

Sotsioloogia **doktoriõppe** üldesmärk on tõsta doktorandi sotsioloogia teadmised ja oskused rahvusvahelises teadusruumis tunnustatud tasemele. Doktoriõpingud koosnesid erialaainetest (36 EAP), üleülikoolilistest valikainetest (12 EAP), sh ülikoolis õpetamise praktikast (6 EAP), vabaainetest (12 EAP) ja doktoritööst (180 EAP).

Ülevaadet sotsioloogia eriala lõpetajate arvust ja dünaamikast õppeastmete kaupa pakub tabel 1. Kokku on aastatel 1993–2014 TÜ sotsioloogiabakalaureuse diplomi pälvinud **349** inimest. Enim lõpetajaid oli 2007. aastal, mil suleti 4 + 2 õppekava.¹²³ Esimesteks sotsioloogia teadusmagistriteks¹²⁴ said 1993. aastal majandusliku kihistumise mõõtmist uurinud Mart Einasto ja mitte-estlaste Eesti ühiskonnas kohanemisele keskendunud Triin Vihalemm (mõlema töö juhendaja Peeter Vihalemm), kokku anti see kraad **58** lõpetajale. Esimese 3 + 2 õppekava magistrیتöö kaitses 2007. aastal Eesti leibkondade tarbimisstruktuuri prognoosivaid tegureid uurinud Mai Beilmann. Tema juhendaja Rein Murakas on juhendanud enim bakalaureusetöid (19

¹²³ Kaitstud bakalaureusetööd TÜ ühiskonnateaduste instituudi veebilehel <http://www.yti.ut.ee/et/oppimine/kaitstud-bakalaureusetood> (21. märts 2015).

¹²⁴ Kaitstud magistrیتööd TÜ ühiskonnateaduste instituudi veebilehel <http://www.yti.ut.ee/et/oppimine/kaitstud-magistrিতood-0> (21. märts 2015).

tööd 4 + 2 ning 22 tööd 3 + 2 õppekaval) ning ka 3 + 2 magistritööd (8). Teadusmagistri väitekirju on enim (10) juhendanud Mikk Titma. **Sotsioloogiadoktori** kraadi on pälvinud **ühiksa** inimest, esimesena Veronika Kalmus 2003. aastal kaitstud väitekirja „School textbooks in the field of socialisation“ eest (juhendaja Marju Lauristin). Enim doktoriväitekirju (4) on juhendanud Dagmar Kutsar.

* * *

Veerandsaja aasta jooksul on sotsioloogia õpetamine Tartu Ülikoolis olulisel määral muutunud: erialaõpe toimub akrediteeritud, väljundipõhiste ja pidevalt arendatavate õppeprogrammide alusel kõrghariduse kõigil kolmel astmel; erialaainete loend on märkimisväärselt pikenenud ja mitmekesisestunud. Võõrkeeled on õppekavadest kadunud; algselt laia humanitaar- ja sotsiaalteaduste spektrit katnud, erialaõppele mitmekülgset lisa pakkunud ja *universitas*'e põhimõtetest lähtunud baasharidus on asendunud *socialia* valdkonna põhidistsipliine hõlmava, ent varasemaga võrreldes põgusama käsitlusega bakalaureuseõppe alusmoodulis. Kõrvaleriala on selgelt välja kujundatud ja bakalaureusetaseme õppekavva integreeritud; valikainete loetelu on pidevalt teisenenud, muu hulgas on õppekavade uusimasse versioonidesse lisandunud ridamisi loengukursusi ajakirjanduse, meedia ja kommunikatsiooni vallast. Õppejõudkond on kasvanud ja osaliselt asendunud noorema põlvkonna teadlastega – suures osas TÜ sotsioloogia vilistlastega. *Academia sociologicae* edasist arengut kujundavad lisaks igikestvatele ühiskondlikele muutustele aga juba uued struktuurireformid ülikoolis, sealhulgas üleminek valdkondlikule juhtimisele.

◆ ◆ ◆

Andu Rämmer, *MSc*, on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsioloogialektor.

Veronika Kalmus, *PhD*, on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsioloogiaprofessor.

Henn Käärrik, *knd*, on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiologiateadur.

Tabel 1. Sotsioloogia erialal kaitstud tööd

Aasta	Bakalaureusetööd		Magistritööd		Doktoritööd
	4 + 2 õppekava	3 + 2 õppekava	4 + 2 õppekava	3 + 2 õppekava	
1993	13	–	2	–	–
1994	1	–	3	–	–
1995	6	–	2	–	–
1996	7	–	2	–	–
1997	5	–	2	–	–
1998	10	–	–	–	–
1999	13	–	1	–	–
2000	15	–	4	–	–
2001	18	–	4	–	–
2002	17	–	6	–	–
2003	16	–	3	–	1
2004	25	–	2	–	1
2005	14	2	2	–	–
2006	15	16	9	–	–
2007	31	15	7	1	–
2008	–	27	4	3	–
2009	–	14	–	6	–
2010	–	16	5	5	1
2011	–	20	–	5	3
2012	–	11	–	8	1
2013	–	10	–	10	2
2014	–	12	–	5	–
Kokku	206	143	58	43	9